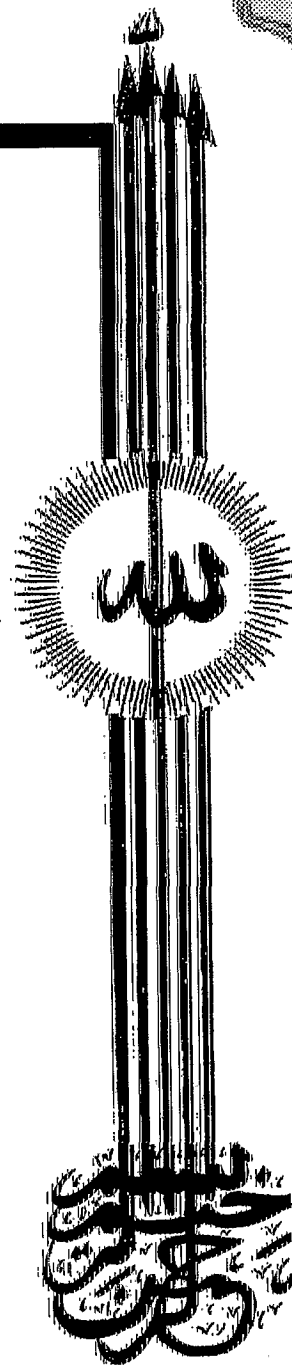

پایه علمی ایران

۴۲۱۴۰

السلام على المهديّ الذي وَعَدَ اللهُ - عزّوجلّ -
به الأمام أن يجمع به الكلم
(مفاتيح الجنان: زیارت امام زمان - عجل)

تقديم به:

ساحت قدس مهدوی - روحی فداه

اللهمّ عجل فرجه و سهل مخرجه

ای جگر گوشه زهرا (سلام الله علیها) بآبی آنت و امّی

به تو داریم تو لا، بآبی آنت و امّی

ای اثر بخش دعا! خود، تو دعا کن که سر آید

دگر این غیبت کبری، بآبی آنت و امّی

«مؤید»

تقدیر:

الحمد لله الذی لا یبلغ مدحته القائلون ولا یحصی نعماءه العادون...

حمد و سپاس بی پایان به درگاه ایزد مئان که ما را امت حضرت ختمی مرتبت قرار داد و از نعمت ولایت برخوردار نمود و سلام و درود فراوان می فرستیم بر آن سید رسولان و خاتم پیامبران و بر خاندان پاک و مطهرش به خصوص بر حضرت صاحب الزمان امام الانس و الجان عجل الله تعالی فرجه الشریف.

و درود و سلام بر روح پرفروش بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی - قدس سره الشریف - و بر ارواح طیبه، شهیدان.

پس از آن تشکر و قدردانی می‌کنم از رهنمودهای سودمند اساتید محترم راهنما و مشاور - حضرت آیه الله آقای کریمی قمی و جناب حجة الاسلام آقای راغبی - حفظهما الله و دامت برکاتهما - و نیز از راهنمایی‌های ارزنده جناب حجة الاسلام آقای دکتر امیددی فرد - حفظه الله و دامت برکاته - که در جهت اصلاح هر چه بیشتر این نوشتار صورت گرفت تقدیر و تشکر می‌نمایم و از حضرت حق، عمر طولانی، توفیق روز افزون، سلامتی کامل و عزت در دو عالم را برای این بزرگواران مسئلت دارم.

همچنین زحمات پدر و مادرم را که در جهات گوناگون مرا یاری فرمودند پاس می‌دارم و از خداوند مهربان برای آنها سلامتی، طول عمر، و عزت دو جهان را خواستارم.
در آخر از تمام کسانی که نگارنده را در این زمینه مساعدت نموده‌اند سپاسگزارم و از خدای بزرگ برای آنان آرزوی موفقیت دارم.

چکیده

رساله حاضر با عنوان «تجسس در اسلام» شش فصل دارد.

در فصل یکم، تعریف واژه‌های کلیدی و یک سری مطالب کلی مانند بیان مسئله، اهمیت تحقیق تاریخی، هدف تحقیق، روش تحقیق، محدودیت‌های تحقیق و غیره آمده است.

«تجسس» به معنای جستجوست و بیشتر در جستجو از بدیها به کار می‌رود.

هدف این تحقیق، به دست آوردن ملاک حرمت و جواز تجسس، بر اساس دلایل عقلی و نقلی است.

در فصل دوم، حرمت تجسس با استفاده از عقل و نقل، در دو بخش، اثبات گردیده: یکی حرمت تجسس در زندگی خصوصی افراد و دیگری حرمت تجسس، بر ضد نظام جامعه اسلامی.

در فصل سوم، مهم‌ترین مستثنیات حرمت تجسس آمده که عبارتست از: تحقیق در امر ازدواج؛ تفحص از اعمال و احوال کودک، نوجوان و جوان؛ تفقد از احوال محرومان جامعه؛ تفحص از عملکرد کارگزاران امور؛ تجسس از اعمال دشمنان داخلی و خارجی. همچنین دلایل هر کدام از عقل و نقل بیان گردیده است.

در فصل چهارم، با استفاده از منابع حقوقی، مهم‌ترین مصادیق تجسس‌های حرام و کیفر آن ذکر شده است.

در فصل پنجم، احکام فقهی مربوط به تجسس‌های حرام و غیر حرام بیان شده است. در فصل ششم، تحت عنوان نتایج کلّ مباحث، گفته شده که: تجسس در زندگی خصوصی افراد و نیز بر ضد نظام جامعه اسلامی، به دلایل عقلی و نقلی، حرام است و هر جا که تنها با تجسس می‌توان حقوق افراد را ادا نمود و از ظلم، جلوگیری کرد، تجسس، جایز شده است.

سپس به صاحب نظران پیشنهاد شده که تحقیقات بیشتری در این زمینه، برای استفاده همگان ارائه فرمایند.

واژه‌های کلیدی:

تجسس، جاسوسی، حریم، عورات، دلیل عام، دلیل خاص، دلیل عقلی و دلیل نقلی.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

فصل یکم/ کلیات

مقدمه	۲
۱-۱- بیان مسئله (بیان موضوع)	۴
۲-۱- اهمیت تحقیق	۵
۳-۱- تاریخچه تحقیق	۵
۴-۱- هدف تحقیق	۸
۵-۱- روش تحقیق	۸
۶-۱- محدودیت‌های تحقیق	۸
۷-۱- تعاریف	۹
۱-۷-۱- تجسس	۹
۲-۷-۱- جاسوسی	۱۳
۳-۷-۱- حریم	۱۶
۴-۷-۱- عورات	۱۷
۵-۷-۱- دلیل عام	۱۷
۶-۷-۱- دلیل خاص	۱۷
۷-۷-۱- دلیل عقلی	۱۷
۸-۷-۱- دلیل نقلی	۱۸
۸-۱- تذکر	۱۸

فصل دوم/ حرمت تجسس و ادله آن

۱-۲- حرمت تجسس در زندگی خصوصی افراد	۲۰
۲-۱-۱- دلیل حرمت	۲۰

«الف»

عنوان

صفحه

یک - دلیل عام ۲۱

الف - دلیل عقلی ۲۱

اول - ظلم بودن تجسس ۲۱

دوم - اصل عدم ولایت ۲۱

کلامی از حضرت امام خمینی - قدس سره الشریف - درباره حکومت و ولایت ۲۲

ب - دلیل نقلی ۲۳

ظلم بودن تجسس از نظر شرع ۲۳

حرمت مؤمن در قرآن و سنت ۲۴

بحث تفسیری ۲۴

دو - دلیل خاص ۲۶

نهی از تجسس در قرآن و سنت ۲۶

۲-۲ - حرمت تجسس برضد نظام ۳۵

۲-۲-۱ - دلیل حرمت ۳۵

یک - دلیل عام ۳۵

و جوب حفظ نظام ۳۵

الف - دلیل عقلی ۳۵

ب - دلیل نقلی ۳۵

و جوب حفظ نظام در قرآن و سنت ۳۶

دو - دلیل خاص ۴۱

ممنوعیت تجسس برضد نظام، در قرآن و سنت ۴۱

فصل سوم / مستثنیات حرمت تجسس و ادله آن

۳-۱ - تجسس مثبت ۴۵

۳-۱-۱ - تحقیق و تفحص در امر ازدواج ۴۵

«ب»

صفحه	عنوان
۴۶	دلیل جواز.....
۴۶	۳- ۱- ۲- تفحص و مراقبت از کودک، نوجوان و جوان.....
۴۷	دلیل جواز.....
۴۸	۳- ۱- ۳- تفقد و تفحص از احوال محرومان جامعه.....
۴۸	دلیل جواز.....
۴۹	نقیب و عریف.....
۵۱	۳- ۱- ۴- نظارت و کنترل بر اعمال کارگزاران.....
۵۱	الف- گزینش کارگزاران و دلیل جواز آن.....
۵۲	یک- دلیل جواز گزینش در قرآن.....
۵۳	دو- دلیل جواز گزینش در سنت معصومین- علیهم السلام.....
۵۵	ب- اهمیت نظارت و بازرسی.....
۵۷	ج- مراجع کنترل و نظارت در فرهنگ اسلامی.....
۶۰	د- شیوه‌های کنترل و نظارت.....
۶۲	ه- مراحل کنترل و نظارت.....
۶۳	و- دلیل جواز نظارت و بازرسی در اعمال کارگزاران.....
۶۳	یک- دلیل عام.....
۶۳	الف- دلیل عقلی.....
۶۳	ب- دلیل نقلی.....
۶۴	اول- قدرت، عامل فساد و انحراف.....
۶۵	دوم- امر به معروف و نهی از منکر.....
۶۸	تعریف معروف و منکر.....
۶۸	اقسام معروف و منکر.....
۶۹	شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر.....

عنوان

صفحه

- دو- دلیل خاص..... ۹۲
- جواز تجسس از اعمال دشمنان خارجی در سنت معصومین علیهم السلام..... ۹۲
- ی- نقش سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی..... ۹۵

فصل چهارم / مصادیق و موارد تجسس حرام

- ۴- ۱- مصادیق تجسس در زندگی خصوصی افراد..... ۹۷
- ۴- ۱- ۱- هتک حرمت منازل..... ۹۷
- ۴- ۱- ۲- هتک حرمت مخابرات، مراسلات و مکالمات تلفنی..... ۹۸
- ۴- ۲- مصادیق تجسس بر ضد نظام..... ۹۹
- تعریف «جاسوسی» و «جاسوس» در حقوق جزا..... ۹۹
- فرق جاسوسی با جرم خیانت به کشور..... ۱۰۰
- ۴- ۲- ۱- مصادیق جاسوسی به مفهوم حقوقی آن..... ۱۰۰
- الف- جاسوسی در اماکن نظامی..... ۱۰۱
- ب- جاسوسی مربوط به عملیات ارتش..... ۱۰۱
- ج- تسلیم اسرار نظامی، سیاسی و مفاتیح رمز به اجنبی..... ۱۰۱
- د- تسلیم نقشه‌ها یا اسرار راجع به سیاست داخلی یا خارجی مملکت به افراد فاقد صلاحیت..... ۱۰۱
- ه- جاسوسی به نفع یک کشور بیگانه و به ضرر کشور بیگانه دیگر در خاک ایران..... ۱۰۱
- ۴- ۲- ۲- مصادیق اعمال مجرمانه در حکم جاسوسی..... ۱۰۲
- الف- اختفای عمدی جاسوسان یا سربازان دشمن در زمان جنگ و صلح..... ۱۰۲
- ب- ورود دشمن به اماکن نظامی به طور ناشناس..... ۱۰۲
- ج- برقراری ارتباط با اتباع دشمن از طریق مکاتبه یا مخابره..... ۱۰۲
- د- ورود به مواضع نظامی برای سرقت نقشه یا کسب اطلاع از اسرار سیاسی یا نظامی..... ۱۰۲
- ه- نقشه برداری یا عکس اندازی از قلاع نظامی..... ۱۰۳

فصل پنجم / احکام تجسس

«ث»

مرکز اطلاعات مدرن علمی ایران
تهیه و تدوین

صفحه	عنوان
۱۰۵	۱-۵- احکام تجسس حرام
۱۰۵	۱-۱-۵- احکام تجسس در امور خصوصی افراد
۱۰۵	الف- حرمت اطلاع بر عورات
۱۰۸	ب- وجوب دفاع از حریم و عرض
۱۰۹	ج- کیفیت دفاع از حریم و عرض
۱۱۲	د- ضمان و عدم ضمان
۱۱۵	قسمتی از فرمان هشت ماده‌ای حضرت امام خمینی - قدس سره الشریف -
۱۱۵	۱-۵- ۲- احکام تجسس مضر به نظام
۱۱۶	کیفر جاسوس
۱۱۸	۲-۵- احکام تجسس غیر حرام (جایز)
۱۱۹	۱-۲-۵- احکام تجسس مفید برای نظام
۱۱۹	الف- احکام مربوط به گزینش و نظارت در سخنان امام خمینی - قدس سره الشریف -
۱۲۰	ب- احکام مربوط به تجسس در اعمال دشمنان
فصل ششم / نتایج	
۱۲۳	نتایج کلّ مباحث
۱۲۵	انتقاد و پیشنهاد
۱۲۶	ضمایم
۱۳۱	چکیده به زبان انگلیسی
۱۳۳	منابع فارسی
۱۳۶	منابع عربی

«فصل یکم»

کلیات

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمد لله رب العالمین. و صلی الله علی خیر خلقه محمد و آله الطاهرین. و لعنة الله علی اعدائهم اجمعین من الاولین و الآخرین الی یوم الدین.

این تحقیق بر آن است تا مسئله تجسس و جاسوسی را با توجه به آیات قرآن روایات معصومین - علیهم السلام - و دیدگاههای فقهای امامیه و حقوقدانان، مورد بررسی و مطالعه قرار دهد و در این راستا از کتب مختلف فقهی، حقوقی، تفسیری، حدیثی، اخلاقی و تاریخی و غیره بهره گیری نماید.

بررسی حکم فقهی تجسس از آن جهت اهمیت دارد که فقه، همه ابعاد زندگی را تحت پوشش قرار می دهد و تمام اعمال انسان را در بر می گیرد. یکی از این اعمال، تجسس و جستجوگری است که بشر از گذشته های دور انجام می داده و بیشتر هم در جنگ ها معمول بوده است ولی امروزه دامنه گسترده تری پیدا کرده به طوری که دولت های رقیب - چه در زمان جنگ و چه در زمان صلح - در زمینه های گوناگون سیاسی، نظامی، اقتصادی، علمی و فرهنگی نسبت به یکدیگر اعمال می کنند و در داخل کشورها نیز سازمانها و ادارات خاصی به منظور ایجاد امنیت داخلی به بازرسی و جمع آوری اطلاعات می پردازند. جستجو از اسرار و امور پنهان، ریشه در فطرت آدمی دارد به همین جهت همواره این موضوع در زندگی انسان به چشم می خورد و این امر خود یکی از مهم ترین عوامل پیشرفت بشر به حساب می آید و به همین دلیل مورد پسند عقل نیز واقع می شود.

ولی عقل و فطرت به تنهایی نمی تواند مجوزی برای اعمال آدمی باشد بلکه شرع مقدس نیز باید آن را تأیید کند.

در قرآن کریم افراد صریحاً از تجسس نهی شده اند و این نهی مطلق است یعنی شامل هر نوع جستجویی می شود حال آن که نهی از مطلق جستجو عقلاً مردود است چه این که جستجوی بی حد و مرز نیز مردود است.

برای به دست آوردن نظر شارع مقدس، لازم است در این باره منابع دینی - اسلامی به خصوص کتب فقهی امامیه مورد بررسی قرار گیرد تا معلوم شود که آیا تجسس و جستجو از عیوب و اسرار دیگران

مطلقاً حرام است یا این که در بعضی موارد جایز است؟ و دلیل حرمت و یا جواز آن چیست؟ و ملاک تشخیص موارد تجسس جایز از غیر جایز کدام است؟ و مجوز تشکیل سازمان‌های جاسوسی و اطلاعاتی چیست؟

برای پاسخ دادن به این سوالات، متون متعدد فقهی از ادوار مختلف مورد استفاده قرار گرفته است همچون المقنعه شیخ مفید، المبسوط شیخ طوسی، کتاب السرائر ابن ادریس، لمعه و شرح لمعه شهیدین، جواهر الکلام شیخ محمد حسن نجفی، مبانی تکملة المنهاج آیه الله خویی و تحریر الوسيلة امام خمینی - قدس الله اسرارهم - و دیگر منابع فقهی که بدان اشاره خواهد شد.

در کنار اینها از منابع تفسیری، حدیثی، اخلاقی، تاریخی و حقوقی نیز بهره گرفته شده است.

نکته مهمی که قابل ذکر است این است که بسیاری از احادیث مذکور در این تحقیق - مخصوصاً آنهایی که از منابع اهل سنت ذکر گردیده - ممکن است ضعیف و یا مردود باشد که شناختن آنها تحقیق جداگانه‌ای را می‌طلبد از این رو عمل کردن بر طبق این احادیث جایز نیست و به طور کلی نباید از این پایان نامه به عنوان رساله عملیه و یا توضیح المسائل استفاده کرد بلکه هر کس باید در این زمینه به مرجع تقلید خود رجوع کند.

این تحقیق در شش فصل با این عناوین تنظیم گردیده است.

کلیات؛ حرمت تجسس و ادله آن؛ مستثنیات حرمت تجسس و ادله آن؛ مصادیق و موارد تجسس
حرام؛ احکام تجسس؛ نتایج. -

در پایان خدا را شاکرم که توفیق مرحمت فرمود تا این اثر فراهم گردد.

در این فصل یک سری مطالب کلی که دانستن آن ضروری به نظر می‌رسد و نیز تعریف واژه‌های کلیدی که تا آخر تحقیق، با آن سر و کار داریم، بیان می‌شود.

۱-۱- بیان مسئله

در قرآن کریم، افراد - صریحاً - از تجسس در کار یکدیگر نهی شده‌اند: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ)^(۱) یعنی ای مؤمنان از بسیاری از گمانها بپرهیزید، زیرا بعضی از گمانها گناه است و در کار یکدیگر تجسس نکنید و از همدیگر غیبت نکنید. آیا هیچیک از شما دوست دارد گوشت برادر مرده‌اش را بخورد مطمئناً از این کار نفرت دارید [پس از غیبت کردن نیز نفرت داشته باشید] و از خدا بترسید [و از گناهان خود توبه کنید] که خداوند بسیار توبه‌پذیر و مهربان است. در سنت معصومین - علیهم السلام - نیز این عمل مورد نهی قرار گرفته و حرام است.

با این وجود در جامعه ما که یک جامعه اسلامی و شیعی است مواردی از تجسس دیده می‌شود که ممنوع و حرام به حساب نمی‌آید. مانند فعالیت‌های سازمان‌های اطلاعاتی؛ تفحص‌های ادارات دولتی در جریان گزینش افراد به منظور استخدام اصلح؛ اعمال سازمان بازرسی کل کشور به منظور اطلاع از نحوه عملکرد کارگزاران و رفع نواقص و خطاهای آنان و مثالهایی از این قبیل.

با مشاهده این امر، ذهن پژوهشگر متوجه این سؤال می‌شود که: «در فقه امامیه چه دلایلی بر خروج

این موارد از شمول حکم حرمت تجسس وجود دارد؟»

۱-۲- اهمیت تحقیق

تحقیق فقهی راجع به تجسس و جاسوسی از آن جهت اهمیت دارد که با وجود حساسیت فوق العاده این موضوع - تقریباً هیچ گونه بحث مفصلی در این باره صورت نگرفته است. بررسی کتب فقهی ادوار مختلف، نشان می دهد که از زمان شیخ مفید (ره) تا به امروز هیچ یک از فقهای امامیه - به جز برخی معاصرین - در این زمینه تحقیق وسیعی نداشته اند. بلکه فقط در مبحث «جهاد» و در مبحث «دفاع» به معدودی از احکام مربوط به حرمت تجسس و جاسوسی اشاره مختصری داشته اند. تنها فقیهی که نسبتاً مفصل به این موضوع پرداخته، نویسنده کتاب «دراسات فی ولایة الفقیه» - از فقهای معاصر - است. که به گفته یکی از دانشمندان: تحقیق ایشان نخستین پژوهش اجتهادی در زمینه «تجسس و اطلاعات» در تاریخ فقه به شمار می آید.^(۱) البته این تحقیق بیشتر درباره تجسس هایی است که باید توسط دولت اسلامی صورت گیرد. به همین جهت راجع به مصادیق دیگر تجسس مانند تحقیق و تفحص در امر ازدواج؛ مراقبت و تجسس از رفتار کودک و نوجوان توسط والدین و حدود آن، و مواردی از این قبیل، هیچ بحثی در این کتاب به میان نیامده است. بنابر این هیچ کتاب فقهی که به طور کامل درباره تجسس و احکام و مسائل مربوط به آن بحث کرده باشد تا کنون نگارش نیافته است. به علاوه مطالب مربوط به تجسس، به طور پراکنده و در کتابهای گوناگون آمده و بیشتر این کتابها عربی است، از این رو امکان استفاده از آن برای همگان وجود ندارد.

به همین جهت لازم به نظر می رسد که این مطالب پراکنده، گردآوری و به زبان فارسی ترجمه و با نظم منطقی در کنار هم قرار گیرد به طوری که شامل تمام اقسام و موارد تجسس حرام و جایز باشد و دلایل آن را برای خواننده روشن سازد. و این رساله با همین منظور نگارش یافت.

۱-۳- تاریخچه تحقیق

در این قسمت به بررسی موضوع تجسس، در دوره های مختلف فقه امامیه می پردازیم. و در صورت امکان مهم ترین آرای هر دوره را درباره تجسس بیان می کنیم.

الف - دوره اول: از آغاز تشکیل حکومت اسلامی در مدینه تا اواسط قرن سوم:

۱. حسینعلی منتظری؛ پژوهشی درباره تجسس، استخبارات و اطلاعات؛ ترجمه: علی حجتی کرمانی؛ چاپ اول، بی جا؛ دفتر نمایندگی حضرت امام - قدس سره - در کمیته انقلاب اسلامی، مرداد ۱۳۶۷؛ ص ۵.

در این دوره، خود معصومین -علیهم السلام- در جامعه حضور داشتند، و تا حدّ توان از هر گونه تحریف فرهنگی جلوگیری می نمودند.

از همان آغاز اسلام تجسّس در زندگی مسلمانان مورد نهی شارع مقدس قرار گرفته است قرآن کریم می فرماید: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا... لَا تَجَسَّسُوا...) یعنی ای اهل ایمان در کار- یکدیگر تجسّس مکنید. در سنت معصومین علیهم السلام نیز تجسّس و جستجو از عیوب و اسرار مردم مورد نهی شدید قرار گرفته است؛ پیامبر اکرم -ﷺ-، هم با گفتار شریف خود، افراد را از تجسّس در کار یکدیگر نهی می نمودند: «یا معشر من ءامن بلسانه ولم یصل الایمان الی قلبه! لا تتبّعوا عورات المؤمنین...»^(۱) یعنی ای گروهی که به زبان، اسلام آورده ولی ایمان به قلبش رسوخ نکرده! عیوب مؤمنان را پیگیری مکنید. و هم در عمل با این گونه افراد مقابله می نمودند چنانکه داستان تجسّس مردی نسبت به منزل پیامبر -ﷺ- و واکنش تهدیدآمیز آن حضرت -ﷺ- نسبت به او در کتب حدیثی شیعه و سنی آمده است.

البته اینها درباره زندگی خصوصی مردم بود، اما در امور مربوط به حفظ نظام جامعه اسلامی، حضرات معصومین -علیهم السلام- نه تنها از تجسّس نهی نکرده بلکه خود اقدام به آن می نمودند- که در جای خود به تفصیل خواهد آمد.

ب- دوره دوم: از اواسط قرن سوم تا ربع اول قرن چهارم (تا سال ۳۲۹ هـ ق یعنی آغاز غیبت کبری): این دوره در حکم دوره حضور امام معصوم -ﷺ- در جامعه است. زیرا در این دوره، مردم می توانستند توسط افرادی خاص، با وجود امام عصر -عجل الله تعالی فرجه الشریف- رابطه برقرار کنند. درباره نهی از تجسّس در زندگی خصوصی افراد، حدیثی از امام صادق -ﷺ- نقل می کنیم: آن حضرت فرموده اند: «ایما رجل اطّلع علی عورات قوم فی دارهم لینظر الی عوراتهم فرموده و فقتوا عینه أو جرحوه فلا یدیه له»^(۲) یعنی هر کس [از روی عمد، آگاهی و بدون اذن] به خانه مردم سر بکشد تا به اسرار و نوامیس آنان بنگرد، چنانچه آنها چیزی به سوی او بیندازند و چشمش را برگزند یا او را مجروح سازند، هیچ دیه ندارد. این حدیث بیانگر ممنوعیت تجسّس در امور خصوصی مردم است.

۱. محمد بن یعقوب کلینی (ره)؛ الاصول کافی، ج ۲؛ چاپ سوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ هـ ق، ص ۳۵۷.

۲. ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (شیخ طوسی)؛ تهذیب الاحکام، ج ۱۰؛ چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ هـ ص

ج - دوره سوم: از ربع نخست قرن چهارم (آغاز غیبت کبری) تا عصر حاضر:

این دوره، دورهٔ اجتهاد به سبک شیعی است. شیخ مفید (ره) که پیشتاز تطوّر فقهی این دوره معرفی شده، دربارهٔ تجسس و جاسوسی هیچ مطلبی در کتاب فقهی خود یعنی «المقنعه» نیاورده است. اما شاگرد ایشان یعنی شیخ طوسی (ره) اندکی از این موضوع بحث نموده است.

شیخ (ره) در کتاب فقهی خود «المبسوط» به بررسی دربارهٔ کیفر جاسوس دشمن پرداخته، این که اگر این جاسوس مسلمان بود چگونه مجازات می‌شود و اگر حربی بود چه مجازاتی دارد. اما در این کتاب بحثی از تجسس در زندگی خصوصی افراد و مجازات متجاوز، به میان نیامده است. البته در کتاب دیگر ایشان یعنی «تهذیب» که مبانی استدلالی ایشان در آن آمده، برخی روایات مربوط به حرمت تجسس در زندگی خصوصی افراد و کیفر مرتکب این عمل، نقل شده است.

بعد از ایشان در آثار فقیهان دیگر همچون محقق حلّی، علامه حلّی، شهید اول، شهید ثانی، محقق کرکی، صاحب جواهر، و غیره -رحمة الله علیهم- این موضوع تقریباً با همان وضع سابق به چشم می‌خورد. در این کتابها، در مبحث «جهاد» اندکی راجع به کیفر کسی که بر ضد جامعه اسلامی و به نفع دشمن جاسوسی می‌کند سخن به میان آمده و در مبحث «دفاع» نیز برخی از احکام مربوط به کسی که در زندگی خصوصی مردم تجسس می‌کند، بیان شده است، ولی با این وجود، بحث مفصلی در این زمینه صورت نگرفته است به طوری که شاید بتوان گفت که مطالب مربوط به تجسس و جاسوسی در زمینه فقه، کمترین حجم را در میان موضوعات فقهی، به خود اختصاص داده است. در کتاب‌های اخلاقی نیز همچون جامع السعادات، محجّة البیضاء و غیره خیلی کم به این موضوع پرداخته شده است.

در عصر ما به این موضوع توجه بیشتری شده است. امام خمینی - قدس سره الشریف - در تحریر الوسیله در فصل «امر به معروف و نهی از منکر» برخی احکام و مسائل جدید مربوط به حرمت تجسس در زندگی خصوصی مردم را، بیان نموده‌اند؛ مثلاً: در مورد حرمت نگاه کردن به نوامیس مردم از طریق وسایل پیشرفتهٔ امروزی، نظریاتی را ارائه فرموده‌اند. ولی بحث ایشان نیز محدود به ذکر چند حکم فقهی است.

البته در این میان یکی از فقهای معاصر، در بحث ولایت فقیه، به طور گسترده به این موضوع پرداخته است که به قول یکی از دانشمندان - چنانکه قبلاً ذکر شد -: تحقیق ایشان، نخستین پژوهش اجتهادی در زمینه «تجسس و اطلاعات» در تاریخ فقه به شمار می‌آید. این تحقیق، بیشتر دربارهٔ تجسس‌هایی است که

باید توسط دولت اسلامی صورت گیرد و هدف آن نشان دادن اهمیت و ضرورت وجود سازمان‌های اطلاعاتی و امنیتی و موجه نمودن فعالیت آنهاست.

موضوع تجسس و جاسوسی در کتاب‌های حقوقی کمی بیشتر به چشم می‌خورد و برای کسی که مرتکب این گونه اعمال بشود، کیفرهای خاصی مقرر شده است.

معدود پایان نامه‌هایی نیز درباره جاسوسی به رشته تحریر درآمده است؛ از قبیل: پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران با موضوع «جاسوسی و جرایم مرتبط با آن»؛ پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس با موضوع «جاسوسی و خیانت به کشور»؛ پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی با موضوع «جاسوسی به نفع اجانب».

شاید کم بودن تحقیق در این زمینه بدین سبب بوده که در گذشته مردم چندان نیازی به این موضوع نداشتند، اما امروزه به علت گسترش جوامع، نیاز به آن بیشتر احساس می‌شود بنابراین تحقیق درباره آن لازم به نظر می‌رسد.

۱-۴- هدف تحقیق

این تحقیق در جستجوی این هدف است که با استفاده از عقل و نقل، بتواند علت و حکمت ممنوعیت تجسس را در برخی موارد و عدم ممنوعیت آن را در موارد دیگر و در نهایت دیدگاه فقهای امامیه را در این باره دریابد، تا بدین وسیله یک ملاک مشخصی به دست آید و از طریق آن بتوان حرمت یا جواز تجسس‌های جدیدی را که در جامعه به وجود می‌آید تشخیص داد.

۱-۵- روش تحقیق

روش این تحقیق، مانند اکثر تحقیقات رشته‌های علوم انسانی، کتابخانه‌ای بوده است. در این روش که به آن روش «مطالعه‌ای» نیز می‌گویند، محقق، تحقیق خود را از راه مطالعه مآخذ و منابع مختلف انجام می‌دهد.

۱-۶- محدودیت‌های تحقیق

مهم‌ترین محدودیت این تحقیق، کمبود منابع است و همان طور که در قسمت «تاریخچه» آمده، در کتاب‌های فقهی که باید عمده منابع این رساله را تشکیل دهد، خیلی کم راجع به این موضوع بحث شده است. به علت همین کمبود منابع، نگارنده مجبور شده است که علاوه بر کتابهای فقهی، از کتابهای حقوقی، تفسیری، اخلاقی، تاریخی، و نیز مجلات و غیره استفاده نماید البته سعی بر آن بوده که از

مجلات پژوهشی معتبر و یا مقالات نویسندگان دانشمند استفاده شود و این امر یعنی جمع آوری مطالب از لابلائی کتابهای گوناگون، سبب طولانی شدن زمان تحقیق گردید.

محدودیت دیگر کمبود کتابخانه‌های تخصصی برای خواهران و در دسترس نبودن کتاب بود؛ مثلاً چندین بار به یک کتابخانه رجوع می شد ولی کتاب مورد نظر را گروه تحقیقات با خود برده بودند و یا در کتابخانه آیه الله مرعشی (ره) بسیاری از کتابها به ساختمان جدید منتقل شده بود در حالیکه این ساختمان، هنوز راه اندازی نشده بود به همین جهت، بسیاری از کتابهای مورد نیاز، در دسترس نبود. محدودیت‌های دیگری نیز وجود داشت که برای رعایت اختصار، از ذکر آن خودداری می شود.

۱-۷- تعاریف

در نخستین فصل این رساله، لازم است به تعریف واژه‌های کلیدی که تا پایان با آن سروکار داریم بپردازیم.

۱-۷-۱- تجسس

الف - در لغت: برای پی بردن به معنای لغوی تجسس، ابتدا لازم است ریشه آن شناخته شود. ریشه این واژه «جَسَّ» است. درباره معنای «جَسَّ» در مفردات راغب آمده:

«أَصْلُ الْجَسِّ مَسُّ الْعِزْقِ وَ تَعَرُّفُ نَبْضِهِ لِإِحْكَامِهِ بِعَلَى الصَّحَّةِ وَ السُّقْمِ»^(۱) یعنی جَسَّ در اصل به معنای لمس نمودن رگ و شناسایی نبض به منظور حکم کردن به صحت یا بیماری شخص است.

در تاج العروس نیز تقریباً همین معنی آمده است:

«الْجَسُّ: الْمَسُّ بِالْيَدِ»^(۲) جَسَّ یعنی دست سودن.

در بعضی از کتاب‌های لغت مثل تاج المصنوع، جَسَّ به معنای جستجو کردن و واپژوهیدن خبر نیز آمده است^(۳). منتهی الارب چنین معنایی را نیز برای جَسَّ ذکر کرده است^(۴).

تاج العروس، معنای خبر جوایی را یک معنای مجازی برای جَسَّ می داند:

«وَمِنْ الْمَجَازِ الْجَسُّ: تَفْحُصُ الْأَخْبَارِ وَ الْبَحْثُ عَنْهَا»^(۵) یعنی جَسَّ به طور مجازی برای فحوص و بحث

۱. ابوالقاسم حسین بن محمد معروف به راغب اصفهانی؛ المفردات فی غریب القرآن؛ تهران: المكتبة المرتضوية، بی تا؛ ص ۹۳.

۲. سید محمد مرتضی حسینی زبیدی؛ تاج العروس ج ۱۵؛ بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۳۹۵؛ ص ۴۹۹.

۳. ابوجعفر احمد بن علی بن محمد مقرئ بیهقی؛ تاج المصنوع، ج ۱؛ چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۶؛ ص ۶۳.

۴. عبدالرحیم بن عبد الکریم صفی پور؛ منتهی الارب فی لغة العرب، ج ۱؛ بی جا: کتابخانه سنایی، بی تا؛ ص ۱۷۹.

۵. سید محمد مرتضی حسینی زبیدی؛ تاج العروس؛ پیشین.